

Telugu - Poetry - Writing Made - Easy.

❧ క వి త్వ త త్వ ము ❧

Karita Eata mma

కవిత్వ మభ్యసించువారలకు
హాస్యాలు విద్యార్థులకు నుపయుక్తము.

Kodandaramaiah
కవిత్వ పాఠం కోదండరామయ్యచే
రచియింపబడి, ప్రచురింపబడినది.

500 పాఠములు.

బెజవాడ వాణీమూర్తిరాజురశాలయందు
బి. కే. స్వామిచే ముద్రింపబడియె.

1919.

వెల 8 అణాలు.

చదువరులారా!

నా స్నేహితులారా! రోకరు పద్యరచన నేర్చుకొననిచ్చు గ్రంథమును చదివియుడుగగా, నాకంతటిశక్తిచాలకున్నను, సుహృద్భిలాష నెరవేర్తమను నుత్సాహమున నప్పకవీయాది లక్షణగ్రంథసహాయమున, నా నేర్పుకొలది నామిత్రునకుఁ దెలిపితిని. నేఁ జెప్పెడియంశములనన్నింటిని నాయనయొక్క పుస్తకము నవ్రాసికొనుచువచ్చెను. అట్లులవ్రాసినయా వ్రాతప్రతినిఁజూచిన కొందఱిది సులభముగనున్నదనియు, దానిని ముద్రింపించిన లక్షణము నేర్పుకొనఁదలచుచారల కుపకరించుననియు నాతోఁ బలుమారుపలుకుటచే దాని నీపుస్తకరూపమున ముద్రింపించి ప్రచురపరచితిని. నాకించితత్వతచే నిందుదొరలిన లోపంబులకుఁ బెద్దలుమన్నించి, నాకుఁ దెలిపినచో, నింకొకకూర్పున వానిని సవరించుకొనియెద.

ఈ పుస్తకమునచ్చొత్తించుటకు సరిపడుకాగితమును నా కుచితముగ నెసంగి దీనివెలువడఁజేయుటయందు సహాయమొసంగిన నామిత్రులు శ్రీయుత అయ్యాంకి వేంకటరమణయ్యపంతులుగారికి నావందనశతంబులర్పించుచున్నాఁడ. ఇట్టివీరివిద్యాపోషణానురక్తి నూతనముగాదనిలోక మెఱుంగు. ఆంధ్రలోకోర్ధరణైక భాషాసేవఁజేయుటకుఁ బ్రథమసోపానమగుగ్రంథాలయ వ్యాప్తియందు యావజ్జీవము ధారవోయుచు, నహోరాత్రము లాతత్వము నేమననముఁ జేయుచున్న వీరిపట్టుదలయే యందుకు సాక్షి. వీరికిఁ బరమేశ్వరుండు పుత్రప్రాప్తాయురారోగ్యైశ్వర్యముల ననవరత మొసంగుగాత. ఇట్లువిధేయుడు,

బెజవాడ,
1-1-1919.

కర్ల పాలెం కోదండరామయ్య,
గ్రంథకర్త.

శుభ మస్తు.

శ్రీశారదాంబాయైనమః.

క వి త్వ త త్వము

1 వ. ప్రకరణము.

ఏదైన నొకవిషయమును జక్కని స్వరూపకల్పితము లగు కల్పనలతో మేళవించి, సరసపద సముదయముచే, భావము స్ఫురించునటులఁ బలుకుట కవిత్వమనఁబడును. కవిత్వము ఛందోవ్యాకరణనియమబద్ధమును, సముచితాలంకార శోభితమును నై చెలువైందును. అది “పదరచన,” “పద్యరచన”యనువిరుదెఱఁగులఁ బ్రకాశించు చుండును. వచనరచనకు వ్యాకరణమును, పద్యరచనకు ఛందోవ్యాకరణములు రెండును బాటింప నవసరము. ఇటుల ఛందోవ్యాకరణములను బాటించి కవితారచన మొనర్చు విధానమును బోధించుపద్ధతికి “లక్షణ”మనిపేరు. ఆలక్షణమును సులభముగఁ దెలియఁజేయునది యీ “కవిత్వతత్వము.”

పద్యములు పదములవలనను, పదము లక్షరములవలనను నేర్పఱచుచున్నవి. కవితానియనుములనుదెలుపు లక్షణగ్రంథములయందు లక్షరములు గురువులనియు, లఘువులనియు ద్వీవిధముగ విభజింపఁ బడినవి.

గురు లఘువులు.

I గురువులు:—“గురు”వనగా గొప్పదియనియర్థము. అనగా నిందుఁబలుకుటకు గొప్పగ (అనగా దీర్ఘముగ) నుండు నది యనితాత్పర్యము.

ఆ-ఈ-ఊ-ఋ-ౠ-ఏ-ఐ-ఒ-ఔ-యాదీర్హచ్చులును, వీనింగూడిన హల్లులును, బూర్ణబిందువుతోఁగూడిన యక్షరములును, విసర్గతోఁగూడినవియు, ద్విత్వసంయుక్తాక్షరములకు ముందుండెడు వర్ణములును, నకారహల్లు(క) నుగూడినవర్ణములును, హల్మాత్రవర్ణము (త యి) లనుగూడినవియు, గురువులు.

ఉదా:— ఆ, కా, కం, కః, క్తన్ను, విద్య, క్క, రాట్. సూత్రము:—గీ॥ నిడుదలగుప్రాణులును వానిఁ బడసినట్టి

ప్రాణములు, ద్విత్వసంయుక్త ధ వర్ణములకు
ముందువి, విసర్గహల్మాత్ర ధ పూర్ణబిందు
ద్రుతయంతంబులు గురువులై ధ క్షీతీనిఁజెలఁగు॥

II లఘువులు:— “లఘువు” అనగాఁదేలిక. అనగా నిందుఁదేలికగాఁ బలుకఁబడు వర్ణమనియర్థము.

అ-ఇ-ఉ-ఋ-ౠ-ఏ-ఐ-ఒ-యాదీర్హచ్చులును, వీనింగూడిన హల్లులును, లఘువులనఁబడును. ఉదా:— అ-క-కృ.

గమనింపు:—(1) ఋకారమచ్చు. కావునదానింగూడిన హల్లులు సంయుక్తాక్షరములుకావు. అందుచేనాయక్షరమునకుఁ బూర్వమునుగల వర్ణము గురువుకా నేరదు. ఉదా:— పితృ.

(2) ఊఁదిపలుకెని సంయుక్తాక్షరములకు ముందుండెడువర్ణములు లఘువులుగ నే యుండును

ఉదా:—1. అతఁడుస్వయంభువు. (ఇందు “డు” లఘువు).

2. శా! ఆరామామఃమిహి, ద్విప్రేమమున (“ది” లఘువు)

(3) ద్విత్వ సంయుక్తాక్షరములు, దీర్ఘచ్చులఁగూడి యుండుట మొదలగు గురులక్షణములఁ గూడియుండనిచో లఘువు లేకాని గురువులుకా నేరవు.

(4) “మాత్ర”యనగా రెప్పపాటు కాలమున నుచ్చరింపఁబడఁగలవర్ణము. ఇందులఘువుకమాత్రయనియు, గురువు రెండుమాత్రలనియు వ్యవహరింతురు.

(5) గురువునకు గు. ౮
లఘువునకు ల. 1 } ఇవిసంజ్ఞలు.

2 వ ప్రకరణము.

గణములు.

“గణము” అనగా సమూహమని యర్థము. ఇందు (నియతములగు) గురులఘువులచేరికవలనగణము లేర్పడుచున్నవి.

ఈగణములు నిసర్గగణములనియు, నుడగణములనియు ద్వివిధము. అందు

A. నిసర్గగణములు:—

(1) ఏకాక్షరగణములు 2. గు ౮ శ్రీ. ల 1 మ.

(2) ద్విక్షరగణములు 4.

గగము ౮౮ గౌ
లలము 11 సతి

వగణము లేక లగము 1౮ రమా
హగణము లేక గలము ౮ రాహ

(3) త్ర్యక్షరగణములు 8.

మగణము	౧౧౧౧	శ్రీరామా	నగణము	౧౧౧	శివుఁడు
యగణము	౧౧౧౧	గీర్తికా	భగణము	౧౧౧	ధారుణి
రగణము	౧౧౧౧	రుక్మిణీ	జగణము	౧౧౧	మహేంద్ర
తగణము	౧౧౧౧	ధాత్రిశ	సగణము	౧౧౧	కమలా

సూత్రము:- శ్లో॥ ఆదిమధ్యావసానేషు య,ర,తాయాంతి లా
ఘవం । భ,జ,సాశౌరవయాంతి; మ, నౌతుగురులాఘవౌ॥

తా॥ ఆదిని, మధ్యను, అంత్యమున, వరుసగాలఘువును
గల్గినచో య,ర,త గణములును, అవేగురువులైనచో భ,జ,
స గణములును, అన్నియు గురువులైన మగణముచు, లఘువు
లైన నగణము నగును.

B ఉపగణములు:-

(1) సూర్యగణములు 2.

హగణము ౧ । రామ. నగణము ౧౧౧ నృపతి.

(2) ఇంద్రగణములు 6 ,

శలము	౧౧౧౧	మహార	భగణము	౧౧౧౧	శ్రీసతి
సలము	౧౧౧౧	గణనాథ	తగణము	౧౧౧౧	వారాహి

(3) చంద్రగణములు 14

రగురు	౧౧౧౧	కోమలాంగా	సహము	౧౧౧౧	దివిజాధీశ
నగగము	౧౧౧౧	కమలవాభా	రలము	౧౧౧౧	మానిచంద్ర
తగము	౧౧౧౧	రామామణి	సహము	౧౧౧౧	భగవతేశ
సవము	౧౧౧౧	త్రిపురాంతకా	తలము	౧౧౧౧	రాధాపతి
భగురు	౧౧౧౧	శ్రీరమణి	భలము	౧౧౧౧	శ్రీలన
నవము	౧౧౧౧	దనుజచారా	సలము	౧౧౧౧	మనుజాధిప
మలఘు	౧౧౧౧	శ్రీలక్ష్మీశ	నలము	౧౧౧౧	మనుజవర

సూత్రము:- క॥ తగ న, హములు రపు ; లిందులు
నగ,నల,సల,భ,ర,త ; లింక + నలల,తగ,సలా
నగగ, మలఘు, నవ, తల, సహ
భగురు,రగురు,సహ,సవ,రల, భల,లిందులగు॥

3 వ ప్రకరణము.

ప్రాసములు.

- (1) “ప్రాసము” అనగా నొకపద్యపాదద్వితీయవర్ణము.
- (2) ఒకపద్యమునఁ బ్రథమపాదద్వితీయవర్ణ మేహల్లు, లేక, యేహల్లులఁగూడియుండునో, దానితక్కినపాదములఁగూడ నట్టివేయుండవలయును.
- (3) ప్రథమప్రాసాక్షరముద్విత్యమైనచోఁ దక్కినపాదములకు నట్లేయుండవలెను. సంయుక్తమైనను నట్లేయుండవలెను.
- (4) ప్రాసవర్ణమునకు హల్లుప్రధానమేకాని యచ్చుప్రధానముగాదు. కావున నొకపద్యముయొక్క పేరుపేరుపాదముల ప్రాసము లొకేవిధమగు నచ్చుఁగలవిగఁగాని, లేక వానిమిత్రవర్ణముతో నొకదానిఁగలవిగఁగానియుండవలెననువిధి లేదు.
- (5). అటనున్న తోఁగూడినవర్ణముతో శుద్ధవర్ణము ప్రాసముగ నిల్వవచ్చును.
- (6) బిందుపూర్వమగు వర్ణమునకు బిందుపూర్వవర్ణమే కడవెళ్ళి నిలువవలెను.
- (7) బిందుపరమగు వర్ణమునకు దీర్ఘాక్షరము ప్రాసముగా జెల్లును.

(8) క్రావడిగలవర్ణముతో శుద్ధవర్ణము ప్రాసముజేయ
వచ్చును. ఉదా:— శా॥ ఈశ్రోలోక్యమునందగల్గెడు రణం
బెచ్చటలేకుంటగాఁ | జేతుల్వేయు వృధాభరంబగుచు॥సా.హ.

(9) క్రావడిగల వర్ణముతో వట్టువసుడిగల వర్ణము
ప్రాసమొప్పును. ఉదా:—ఉ॥...సచారిత్రము దప్పకుండగఁబ
రిక్షితుకాచినయట్లు రామమాంధాత్మరఘ్నీతీశులు॥భా.ఆ.

(10) ద్రుతమునకుగానువచ్చిన పూర్ణబిందువు పూర్వ
మునగల వర్ణయుక్తరళములందొకవర్ణమునకుఁబదమధ్యస్థపూ
ర్ణబిందుపూర్వంబగునావర్ణంబుతోఁ బ్రాసముజేయ నొప్పును.
ఉదా:— శా॥ గంగానందనుపోటుమెచ్చకగురుంగాదంచుగా
ధాతనూ | జంగీటాడుచునీతఁడెవ్వఁడొకొయంచు॥(భా. శ.)

(11) లావత్తుగలవర్ణముతో శుద్ధవర్ణముప్రాసముజేయ
వచ్చును. ఉదా:— శా॥ లోకత్రాణరతిందదాదిమమహీలోక
ప్రవేశోత్కభా | పాక్షప్తప్రథమద్వితీయ॥ (రా. పాం.)

(12) ధృఢలకుఁబ్రాసముచెల్లును. ఉదా:— క॥ గంధ
వహసుతుఁడు గవయగ | మంధరగతి నెవ్వఁజూగు॥ భా.ద్రో.

(13) దృఢలకుఁ బ్రాసముచెల్లును. ఉదా:—ఉ॥కాదనకి
ట్టిపాటి యుపకారముతక్షకుండేకవిప్రసం | బోధనఁజేసి॥భా.ఆ

(14) వట్టువసుడిగలవర్ణముతో శుద్ధవర్ణము ప్రాసము
జేయవచ్చును. ఉదా:— మ॥ ఘనశౌర్యుండును సింగరాయన
రలోఁకస్వామిలోఁ బుట్టి రా॥ మనృపాలాగ్రణి...॥ (వసు)

(15) సంధిలో మార్పుఁజెందినిలిచిన వర్ణమునకు శుద్ధ
వర్ణముప్రాసముగనిల్పఁజెల్లును. ఉదా:—మ॥...విశేషంబునుతీం
వఁగాఁగలర సజ్జరసజ్జభవద్విభావనా॥ ప్రింబరిపూర్ణమైవ.సు.

(16) “ఋ-ర”లకుఁబ్రాసముచెల్లును-ఉదా:—క॥ ఆ
ఋషిపుత్రుఁడుగట్టిన | చీరలుమ్మదులములు.....॥ (భా-అ)

(17) “అ-ర”లకుఁబ్రాసముజేయనగు. ఉదా:— క॥చ
ర్లాటమాడుమోహము॥ లేత్రవర్ణిల్లునమ్మహీసురుతోడఁ॥పాం.

ఈప్రాసముగూర్చరాదని యప్పకవి వేషియుండెగాని, పూర్వకవి
ప్రయోగములుకాన్పించుటచేతను, అధునికకవులువిరివిగావాడుటచేతను, నుచ్చ
రించుటయం దంతగాభేదము గానుపింపమని నీప్రయోగముగర్హ్యమేయగు.

(18) తమంతఁదాము ద్విత్యంబులైనవానితోద్రుతము
జాపలఁగలిగి సంధివశమునద్విత్యములుగ నేర్పడునవి ప్రాస
ముగనుండవచ్చును. ఉదా:—ఉ॥ మున్ను గనన్మకాత్మజకుముద్రి
కపైఁబతిపేరునూడఁదో॥ చెన్నపుఁజూచినట్ల...॥ (వసు)

(19) ల-ళలకుఁ బ్రాసముచెల్లును. ఉదా:—చ॥ కిళి
కలులేజగుళ్ళునవశంపుటనంబులుకప్పురంపుతి | ప్పలుననగు
త్తులు॥ ...॥ (వసుచ)

(20) యడాగమమునవచ్చిన యకారమునకు లఘు
యకారము ప్రాసముగఁజెల్లును.

(సంధిలేనిపోటున్న అకారమునకు యకారమువచ్చుట యడాగమ
మనంబడు. లఘుయకారమన పుట్టుకతో నున్న శుద్ధవర్ణము)

ఉదా:—ఉ॥ ఆయెడ నెక్క నర్కసచివాగ్రశే యిట్లను నోయ
ఖండతేజోయతయదృశతంబాకటి చూచితి...॥ (వసుచ)

(21) ఒకేయనునాసికమును గూడినప్పుడు క-చ-ట-
త-ప వర్గులయొక్క వట్టిపొల్లు లాయావర్గుల మూఁడవయక్షర
మునకుఁ బ్రాసముగనిలువఁజెల్లును. ఉదా:— గీ॥ దిబ్బహితకీ
ర్తి యర్జున. యుగ్మభేది॥ (అప్పకవి)

(22) బ-మృలకు బ్రాసము చెల్లును. ఉదా:- గీ|| కమ్మ
తావులు వెదజల్లునంబుజములు || (అప్పకవి)

గమనింపు:- ఈ 21, 22 సూత్రములయందుఁ జెప్పిన రెండు ప్రాస
ము లప్పకవీయముననే కన్పట్టుచున్నవి. కానియితరపూర్వకవిగ్రంథములనెం
దును నిట్టిప్రయోగములు గాన్పించుటలేదు.

(23) స-మలకు బ్రాసము చెల్లుననుటలో మ. కాగముగలపదమునకు
స. కారముగల రెండవరూపముగూడ నుండిన నేయొప్పును గాని లేకున్న నొప్పు
దని కొందఱయభిప్రాయము. అందున కుదాహరణముగ సాంబలిలాసములోని

“క|| విసరాంబుజమిత్రునకు నివమశిలీమఖసహస్రశనిభ గాత్రునకుకొ||”
అను పద్యముగూడ వారివాదముననే బలపరచుచున్నది. ఎట్లనిన
“నివము” అనుపదమునకు “విసము” అను రెండవరూపముగూడనున్నది. కా
వున స-వ. వర్ణములయం దొకటి ప్రాసముగనున్నప్పుడు రెండవవర్ణముగలిగినట్టి
యు, నదేరూపముగలిగి రెండవరూపములేనట్టియు, పదముప్రయోగింపఁబడినట్లు
సనాతనాంధ్రగ్రంథములనుండి యుదాహరణములు దొరకువరకు నిశ్చేయుప
యోగింపవలసియుండును.

(24) న-ణలకు బ్రాసము చెల్లును. కానిదీనికిఁగొన్ని భే
దాభిప్రాయములుగలవు. అవియెవ్వియన:- ఇవర్ణముగలపద
ములోని ఇవర్ణమునకుఁ బూర్వమునగలవర్ణము క్రావడిఁ గలది
గనుండిన నేగాని లేకున్నఁజెల్లదని కొందఱయభిప్రాయము.
కాని యప్పకవియుదాహరణముగనిచ్చిన శృంగారవృత్తకము
లోని క|| వినుమతిగుహ్యము నారా| యణకవచముభక్తవాం
ఛితార్థప్రదమై || యనుపద్యముంజూడవారియభిప్రాయమునకు
వ్యాఘాతముకన్పడుచున్నది. కానిమఱికొందఱయభిప్రాయమగు
“సంధికిఁబూర్వము నవర్ణముకలిగినఁగాని, లేక నవర్ణముగలిగిన
మరియొకరూపముండినగాని నవర్ణమునకు ఇవర్ణము ప్రాసము
గఁజెల్ల” దనునది సమంజసముగఁ గన్పడుచున్నది. ఏలయన

నప్పకవి తానుదాహరణముగనిచ్చినవితప్ప తక్కినసనాతనాం
ధ్రగ్రంథములనుండి గైకొనిన యుదాహరణములన్నియు సీనా
దమును స్థిరపరచుచున్నవి. కావున నీవిధముగాఁ బ్రయోగించు
టయే యొప్పుదము.

(25) ల-డలకు బ్రాసము చెల్లును. ఉదా:- చ|| చిలు
కలుకూయునో చెవులుచిల్లులునోవఁగనంచు నెన్నఁడు | న్నెడ
లఁడునందునో... || (అంధ్రనై)

ల-డలకుఁజెల్లుననుటలోఁగూడ, స-మలకు విధించిన ప్రకారమేయ
ాచిప్రయోగించవలెను. వైయుదాహరణముగూడ నీవాదమునే స్థిరపరచుచు
న్నది. ఏలయన “వెడలు” నకు “వెలులు” అను రెండవరూపముగూడఁగలదు.

(26) ద-డలకు బ్రాసము సేయవచ్చును. సులక్షణసార
గ్రంథకర్త “క|| ద-డలకు భేదములెన్నక|వశియును బ్రాసం
బులిడఁగవచ్చును కృతులన” || అని స్పష్టముగఁ బట్టించున్నాఁ
డు. మరియు శ్రీనాథుని నీధినాటకమున “ఉ|| కందుక కేళినల్ప
శిప్రకారమునం బురుషాయితక్రియా|తాండవ కేళినల్పేశివిధం
బున||” ననిప్రయోగముకాన్పించుచున్నది. మరియు నప్పకవి
యీప్రాస మప్రశస్తమనిచెప్పుచు “ఉ || కడుకొనివేడిబాష్ప
ములుగ్రమ్మిపయింబడి పర్వభీతిమై | నడరుచువిన్ననైసహృ
దయంబునఁబొల్పుగు హారయస్థిపయ్యెదదశియాగ ... ..”
అని రామాయణమునుండి యెత్తి వ్రాసినాడు. కాని, స-ష, ల-
డ, న-ణలకునలె “రెండురూపములుకలిగిగాని, లేకవృత్తికిఁబూ
ర్వముతక్కినపాదములఁగల ప్రాసాక్షరమువంటివర్ణముకలిగిగా
ని” యుండనటువంటి పదప్రయోగములుపై యుదాహరణముల
రెంటియుండుగన్పడుచున్నవి కావున ద-డలకు బ్రాసము చెల్లును.

(27) రథరథస్వేదనేధాతుయోగమైనప్పుడుమాత్రము లవర్ణమునకు రవర్ణము ప్రాసముగఁ జెల్లునుగాని, లేకున్నఁజెల్లదు. ఉదా: శా||... క | స్త్రూచర్చనెపంబునన్దనను క్తేఁగ్గోపక్తునన ర్ణస్వేదే | భూభిష్క శశికత్తిజూపనతఁడు ... || (కాకు).

4 వ ప్రకరణము.

యతులు.

“యతి”యనగా బద్ధచరణాదినువర్ణముతోడఁ బాద నుధ్య నియమితస్థానమున నుండెడివర్ణమునకు సంబంధముఁ గూర్చుట.

యతియనపదమునకుసమానార్థపదములు:—విరతి, విక్రాంతి, విశ్రాంతి, విరహము, విరామము, విరామము, విరమము, కలి, కడి, శ్రాంతియనవి.

స్వరయతులనియు, వ్యంజనాక్షరయతులనియు, నుభయయతులనియు యతులునూఁడువిధములు. అందు

1 స్వరయతులు:—

(1) స్వరమైత్రినళి:—అ-ఆ-ఇ-ఔలును; ఇ-ఈ-ఋ-ఋ - ఎ-ఏ-లును; ఉ-ఊ-ఒ-ఓ-లును దమలోదాయు సాబంధములుగ యతిస్థానములనిల్చును. ఉదా:— చ|| బనర హి మావకుంతనముఁబూడ్చి శేమల్చినప త్రోభంగముల్ || (వసుచ)

(2) స్వరప్రధానవళి:—ఒకేతబ్దముయొక్క అంత్య లఘువు సంధివశమునఁ దరువాతి యచ్చతోఁ గూడినప్పు డా యచ్చనకే యతిఁ గూర్పవలెఁగాని హల్లునకుఁ గూర్పరాదు. ఉదా:— మ|| అరవిందోదరమూర్తి భానుఁడపు డూహ్లాం తంబుగా సంకుచత్ || (వసు)

(3) యుష్టవిసర్గస్వరవళి:—సంస్కృతభాషయందఁ గల అదంతసాంతశబ్దములతో, అత్తు మొదటఁగలశబ్దములు సంధిజేసినప్పుడు ప్రాప్తమైన ఓత్వమునకు అ-య-హలు చెల్లును. ఉదా:— A. ఉ||... అన్యోన్యవిరుద్ధభాషణము ♦ లాడినఁద ద్ధులమాతఁడందెడి || (భా.వి.) B. శా||... బా | హాపాట చ్చర రామదా సతనదాస్తాహ మ్మరున్నందనా || (మ-శ)

(4) ఋనళి:—ఋవర్ణముతోఁగాని, ఋకారముగలయుతి రహల్లుతోఁగాని ఇ త్వేత్వములఁగూడిన రవర్ణముయతిగానగున వచ్చును. ఉదా:— A. సీ|| ఋత్విజుండవిచారించిపూజించి తే || (భా-స). B. శా|| క్రీవజ్రాంగియజాతశత్రుఁడు మహి ♦ భృన్నాత్రుఁడేచూడఁగన్ || (విజ)

(5) ఋత్వసంబంధవళి:—అ-య-హ లు ఇ త్వేత్వ ములఁగూడి ఋకారముతో యతిఁగూడఁజెల్లును. ఉదా:—సీ|| ఇచ్చియిష్టాన్న సంతృప్తులుఁగాఁజేయు... || (మను)

(6) ఋత్వసామ్యవళి:—వక్షువనుడిగలయొకహల్లు వక్షువనుడిగల యేయితరహల్లుతోనై న యతిగా నిల్వఁజెల్లును. ఉదా:—గీ|| పృతనభనదసిననిదెగి ♦ క్షిప్తరాయ. (ఆముక్త)

(7) వృద్ధివళి:—సంస్కృతపదములతలకిట్లపైఁగదియు పదాదివక్రములకు (ఎ-ఏలకు) సంధిలోవచ్చువక్రతమములకు (ఇ-ఔలకు)నుభయముఁజెల్లును. ఉదా:— A. ఉ||... భోక్తృకప రాయణల్పురుషులంగఁగడప్రతిమానచేష్టిత...భా. వి|| B. శా|| ...లోక్తకత్రాణునిరామునింగనుమునీకేబుద్ధిగాకుండినన్ || రా.

II వ్యంజనాక్షరయతులు:—

(8) ప్రాణివళి:—హల్లుతనకుఁదా నేయతిస్థానముననిలుచును.

 ప్రతిపాల్లలోను నచ్చుభాగముకొంత పాల్లభాగముకొంత యందు నుగాన యతిఁగూర్చునప్పుడు దానిలోనిపాల్లనకు నచ్చునకుఁగూడ మైత్రి యుండునట్లు సదాగమనింపవలెను. కాని యీరెంటిలో నేదియోయొకటి మిత్రముగానుండినపనికిరాదు. ఏవిధమగుయతిఁగూర్చుచున్న న సీస్వరమైత్రి చెడకుండునట్లుచూడవలెను.

ఉదా:— మ॥ ననునువ్వెత్తుగఁ బాఱమీటితివినానా ధైర్యసామగ్రి ... " (వసు)

(9) వర్గయతి:— ప్రతివర్గమునఁగలనర్ణములు, నాయా వర్గముల యనునాసికముతప్పతక్కినవి, తమలోఁదాముయతు లుగ నిల్వఁజెల్లును. ఉదా:— చ॥ బలితపుగుబ్బగుబ్బలలఁ పైనిర వ్రెంధి మెఱుంగుదీఁగెచే॥ (నను)

(10) బిందుసంబంధవళి:— ప్రతివర్గమునను, ననునా సికాక్షరముగాని తక్కినవర్ణములు పూర్ణబిందుపూర్వములై తమయనునాసికముతో యతిఁగనిల్వఁజెల్లును.

ఉదా:— గీ॥ మంజువాణీవిలాససంఘదలననియె॥ (నను)

(11) తద్భవవ్యాజవళి:— జ్ఞవర్ణమునకు న- ఇలుసం బంధించును. ఉదా:— సీ॥ నారాయణాంబః జ్ఞానసారంబః.

గమనింపు:— తద్భవవ్యాజవళిగా సంజ్ఞ, యజ్ఞ, విజ్ఞానము, విజ్ఞా నము అనుసంస్కృతశబ్దములు తద్భవములైనప్పుడు వరుసగా నన్న, యాన, విన్నపము, విన్నానము అని యాపములేగ్గుడును గమక నీకారణమునవచ్చు జ్ఞవర్ణమునకు నవర్ణము సంబంధించునని తెలియవలెను.

(12) విశేషవళి:— క-ఖ-గ-ఘలు జ్ఞవర్ణముతో నన్యో న్యము యతిగానుండనొప్పును. ఉదా:— క॥ జ్ఞానికినుపదే శవిధిబ్రహ్మకాశముసేయం॥ (భా-శా)

(13) బిందుసంబంధవళి:— త-టవర్ణలనునాసికములు

తక్కి-తక్కినవి, పూర్ణబిందుపూర్వములై యన్యోన్యముయతు ల నిలువనచ్చును. ఉదా:— శా॥ ... చం॥ దాలంబండుమెకి ప్పుడుందరుగ దింటంబాడియుం బంటయు॥ (మను)

(14) అనునాసికవళి:— పూర్ణబిందు పూర్వములైన ట-త-డ-ధ-త-థ-ద-ధలు న-ఇలకుఁజెల్లును. ఉదా:— కి॥ ... మహిమండలమెల్లను జూచినాఁడఁ నాఁడునశేంద్రా॥ (రామా)

(15) మువిభక్తియతి:— తత్సమపుంసపుంసకపదాం త మువర్ణములకు పు-పు-బు-భులు యతిగనిల్వఁజెల్లును.

ఉదా:— కి॥ ... పుట్టిన సదసద్వివేకములుగల్గినదా॥ (భా-ఆ)

(16) మువర్ణవళి:— పు-పు-బు-భులకు , మువర్ణము యతిగనిల్వఁజెల్లును. ఉదా:— సీ॥ గీ॥ పుష్పఫలపత్రజలమా త్రములశరీర॥ (నను)

(17) మవర్ణవళి:— బిందుపూర్వమైన య-ర-ల-వ- శ-ష-స-హలకు మకారము యతిగనుండవచ్చును. ఉదా:— చ॥ ... సంగపారణగుణాభిరాముఁడగు మైలముభీమనఖడ్గసృష్టికి॥

(18) ఋజువళి:— హవర్ణముతో యవర్ణము సూబం ధించును. ఉదా:— గీ॥ హంసవాహనజనక దయాసముద్ర॥

(19) భిన్నయతి:— గుడునుపైనుండేక్రియమీదయా ముడివచ్చినచో ఇ-ఎ-హి-హేలుదానితో యతిగ సంబంధించును. ఉదా:— ఉ॥ ఎట్టిప్రదోష వేళిజనియించినవాడ నుగాని దండమా॥

(20) అభేదవర్ణయతి:— A. “ప-ఫ-బ-భ-వ”లకు యతి గూర్చునగు. ఉదా:— చ॥ ... నూనృతవ్రతయొక బావిమేలు మఱి బావులు నూజికికింకె... (భా-ఆ).

B. ల-ళలకుయతిగూర్చునగు. ఉదా:— చ॥ లలిత

కృతోదరంబుతరః శ్రుతివో యతరోమ రాజయుః ॥భా.

(21) ల-డలకుయతి యదుకవచ్చునని యప్పకవిచెప్పమను దాహరణముగ “గానకః శాలసత్కలాపః డంబగోపః ॥” యనితా నేయిచ్చివాడు. మరియు కవిజనాశ్రయమున ॥గీ॥ లలితవీణారవంబుతోఁగొక్క సరియె, యనియుఁగలదు. కాని పూర్వకవిప్రణీత కావ్యములనుండి యొకయు దాహరణమునైనం జూపి యుండనందునను, నట్టిప్రయోగము లేందున గానఁబడెమిని, విట్టియతిఁగూర్చరాద నికొందఱు పెద్దలనుచున్నారు. కావున నిట్టి వివాదాంశములను సాధ్యమై నంతివరకుఁగృతులఁజొగ నీకుండఁజూచుటయేవలనఁచి.

(22) ర-లమైలి:—ఈమైలిచెల్లదు. చెల్లునని నులతూణసారమునంగలదు. కాని పూర్వకవిప్రయోగము లందుఁ జూపఁబడలేదు సనాతనాధ్యక్షవికృత భారతాది గ్రంథముల నెందును నీప్రయోగము కాన్పింపదు. మరియు “రోలం బాలకయోర్మగ్రుంకి బిసవల్లుంట్లున్మితూఁటాడి” యనియు, “రాయంచకాళ్ల దొలకయము నై” యనియురామరాజభూషణుఁడు వసుచరిత్రయందువా సినట్లు గొందఱు పల్కిదరు. కాని వానికి “లో లంబాలకయోర్మగ్రుంకిబిస వల్లుంట్లున్మితూఁటాడి” యనియు, “కలహంసకాళ్ళదొలకయము నై” యని యు సరియగుసాతములని పెద్దలుచెప్పచున్నారు.

(23) ప-నలకుమైలిచెల్లదు. చెల్లుననియు “ఆ॥ మరునితండ్రిలోకఁపా యిండుయాదవ॥” అని పూర్వకవిప్రయోగమున్నదనిచుఁగొందఱుందురు. కాని దానికిసరియగు సాతము “మరునితండ్రిలోకఁపానన్యండుయాదవ॥” అనిపూర్వ ము ముద్రింపఁబడినగ్రంథముల గన్పట్టెడిని.

(24) కాకుస్వరయతి:—ప్రశ్న, నిశ్చయ, సందేహ ర్థంబులందువచ్చు శబ్దాంత్యాక్షరమునకు (అనఁగాఁగాకస్వర్గముం దువచ్చినయక్షరమునకు) అ-య. హలుచెల్లును.

ఉదా:— గీ॥ ఈశ్వరేశ్వరుండ వీవే రమేశ॥

(25) ఊష్మవిశ్రాంతి:—శ-ష. స లన్యోన్యముయతులఁ నిల్వఁజెల్లును. ఉదా:—మ॥ స్తనయుగ్రంబతనుత్వమొందెనధ రోష్ట్రంబిత్తుధర్మస్థితి॥ (ననుచు).

(26) సరసయతి:— శ-ష. శ-చ-చ-జ-యతులు; హ-యలు, అకారముతోను యతి నేయునట్లును. ఉదా:—

1. ఊ॥ చెన్ను గనన్న దీపులివఁసీనులదాగిలిమూతలానుచు॥వను
2. ఊ॥ ఆసరలోక పాలకుమఁహామహాసీయభుజోపగూహన॥వను.

(27) రేఫద్వయమైలి:—అ-రలకు మైలిచెల్లును. ఉదా:—ఊ॥...పదా॥ అద్వై పసిండ్డి మేడలకు॥ రాబనియేమి॥ విజ.

గమనింప:— పింగళసారవాదిమహాకవులు ప్రయోగించినను, అప్ప కవిపెందలగు కొందఱులాక్షణికులు రేఫద్వయమైలిచెల్లదని వాదించుచు న్నారు. కాని ఆవిధముగా వాదించునప్పుకవియే “నీ...తాతిక్క-నకలా తుంకములమీద” అనియు నింకన నేకచోట్లను దద్దెదము నేగమనింపక ప్రయో గించినాడు. మరియు, వాధునికకవులలో బెంక-రీప్రయోగమునకు సమ్మ తించుచుండుటచేతను, రచనాస్థలభ్యమున కొంతసహకారియనియించి యు, ర-అ లచ్చరించునప్పుడు శ్రుతికి విశేష భేదం తోపకుండుటచేతనునీప్రయో గ మొప్పిదమనియే తెలిపితిని.

(28) సంయుక్తయతి:—ఒకటిగాని, అంతకన్న నెక్కు ముగాని, నత్తులుగలవర్ణమున్న యెడల నావర్ణముతోగాని, దాని కిగలయేనత్తుతోగాని, యతిగూర్చవచ్చును. ఉదా:— చ॥... యూర్జితరుచినింపఁగా మదలఁజెందినరాపిడి ... ॥వను

(స) గ్రహిత్వత్తములలో మూడుచోట్లయతులు దగులు నెడఁబ్రథమ మందు సంయుక్తాక్షరమున్నచో, దానికి రెండవచోట నేవర్ణము యతిగనిలు చునో, తక్కినచోట్ల దత్సంబంధవర్ణముంచవలె నేగాని, ప్రథమసంయుక్తవ ర్ణముంజూచినిలుపరాదు).

(29) అంశ్యస్మసంధివళి:— పొల్లులతోహవర్ణముక లిసిన వదికనుపడుచున్నను, లోపించినను నా హవర్ణముతో గాని నత్తుయొక్క సంబంధవర్ణముతోగాని యతిగూర్చవచ్చును ఉదా:—నీ॥ హిమశైలసురసరిధీరవర్ణాకార.

(30) వికల్పసంధియతి:— పొల్లులు, హల్లులతో సంధి జేసినప్పుడు రెండురూపములు ప్రాప్తించినచో నారెండువిధములకు సంబంధవర్ణములు యతిగానిలువవచ్చును.

ఉదా:— నీ తపసియగోత్రభృన్మహితధర్మ.

“మయటనిత్యం” అనువచనప్రకారము మయపదమునిత్యసంధియగును కావున చిన్నయాదిశబ్దములకు మాత్రము మయపద మేనిత్యముగ నున్నప్పుడు, నవర్ణముగాక, తివర్ణమునకు యతిచెల్లదనియెఱుంగునది.

III ఉభయయతులు:—

(31) యష్టదస్యచ్చబవళి:— యష్టదస్యచ్చబమ్మలకు నచ్చుసంధించితే నేర్పజినవర్ణమున కుభయముఁ జెల్లును. (ఉభయమనగానచ్చు, హల్లు ఈరెంటిలో దేనితోనైననుయతి యగుక వచ్చుననియర్థము). ఉదా:— క॥ ప్రస్తుతఫణిసత్రభయా త్రస్తాత్మలమైనయస్యదానులకెల్ల॥ (భారత-అది)

(32) పరరూపవళి:— *శకంధ్యాదిపదమధ్యసంధియు క్తవర్ణమున కిచ్చునుహల్లునుజెల్లును. ఉదా:— ఉ॥...సాగర్గవరేణ్యముల్యుకిహస్తములించుకసాచి ...॥ (చంద్రికా)

(*శకంధు-కర్కంధు-కుడ్డాల, అలక్త- పర్కట-లాంగలిష-హలిష-మనీష-పతంజలి-కుత్తిల-ఉష్ణిష-మంజీర-మస్తీష్క-కులట-సారంగ-వేదండాదులు శకంధ్యాదులు)

(33) ప్రాదియతి:— ఉపస్థలతో నదికినపుడుహల్లును, అచ్చునుజెల్లును. ఉదా:— అబ్జయోనిరజోగుణప్రాప్తిదనరు.

ఉపస్థలు:— ప్ర-పర-అపి-సం-అను-ను-ప్రతి-నిర్-దుర్-అధి-ని-ఉప-అభి-కుత్-అతి-ఆ-పరి-అవ-అప.

(34) నిత్యసమాసయతి:— నిత్యసమాసశబ్దములకు కర్ణాటాది పదమధ్యసంధియు క్తవర్ణమున కుభయముజెల్లును.

ఉదా:— ఉ॥...రామాయణమునచించినమహాత్ములనాత్మదలంచెద॥

కర్ణాట- వనాట- వనాక-ద్వీప- అంతరీప- నాస్తి- పదార్థ- అనేక అన్యోన్య- జనార్దన- నాక- విశ్వమిత్ర-అపోళన-స్వాంత-వీకాంత - నారాయణ-నాతాయన-ఉపాయన- సహాయన-రామాయణ-మాతాండ-ద్యౌరాదులు కర్ణాటాదులు.

భద్రాయిత, కుమారాయిత శబ్దములు కృత్ప్రత్యయంతములుగనుక సంయుక్తవిశ్రమములుగాని, నిత్యసమాసములుకావు. ఆకారణముచే నీనికి వ్యంజనయతియేచెల్లును. ఉభయముచెల్లును.

(32) దేశ్యనిత్యసమాసయతి:— దేశ్యనిత్యసమాసశబ్దములకు*రూపఅమొదలగు పదమధ్యసంధియు క్తవర్ణమునకు నుభయముఁజెల్లును. ఉదా:— చ॥గ్రచ్చఅభవదీయరక్షణమునంద నెలుంగుచునుండునట్టి...॥ (భార-అర)

*రూపఅ- సెంపఅ- పెల్లఅ-వీపఅ-మట-క్రిక్కిరియుట- క్రచ్చఅ -ముక్కుఅ-దూపరి-ఇత్యాదులు దేశ్యనిత్యసమాసపదములు.

(33) నిత్యయతులు:— “ఏని” అను శబ్దముతో నదికిన పూర్వపదముతుదియక్షరమున కుభయముఁ జెల్లును.

ఉదా:— క॥ పెట్టెండునారకమార్గం బెట్టిమహాక్రూరకర్ముఁడేనియు నుద ని ట్టెట్టనక నెమ్మనంబున! నెట్టనహరిదల పగలిగె * నేని మహాత్మా॥

(34) రాగమసంధియతి:— “అలు” అనుశబ్దముయొక్క మొదట “రా” గమమువచ్చినయెడల నుభయముఁజెల్లును. ఉదా:— ఉ॥...యే । కాంతమునందునున్న జవరాండ్ర నెవంబి డిపల్కరించులాగింతియేగాక॥ (మను)

(35) విభాగవళి:— పరిమాణార్థమగు “ఏసి” అను శబ్దము పూర్వశబ్దముతో సంధింప నుభయముఁజెల్లును.

ఉదా:—ఋషులపాలికివేయింత ♦ లేసి పనులు॥ (కాశీఖం).

(36) నామాఖండవళి:—అప్ప, అయ్య, అన్న, అరసు, అవ్వ, అమ్మ, అక్క, ఆయి ఈపదము లనుకుసంధులకు నుభయముఁజెల్లును. ఉ॥...సాహితీమారప్పను దాసమున ఘనుఁడు రాజునటంచు॥

(37) పంచమీవిభక్తివిరామము:—కంటె, కన్న అనువిభక్తు లదికినవర్ణములకు నుభయముఁజెల్లును. ఉదా:—1 చ॥ క్రతువునయాజకోత్తములకన్నలబసిధలుసర్వవిద్యల॥ భా.ఆ.

2 క॥...హైహయకన్నదోర్వీర్యమెక్కుండగుభార్తవ॥

(38) ప్లుతవళి:—భీతి, శోక, తర్క, గీత, దూరాహ్వాన, సంశయార్థంబులఁబలుకునప్పటిప్లుతమునకునుభయముఁజెల్లును.

ఉదా:— ఉ॥ ఎవ్విధిగాంతఁజెప్పగదావే పరువెద్ది శుభంబు నీకగు॥ (శోకము-మనుచు).

(ఒకమాత్రకాలముప్రాసము; రెండుమాత్రలకాలముద్వీర్ణము, మూడుమాత్రలకాలముప్లుతమనఁబడును. మాత్రయనగా నొకరెప్పచాలుకాలము.)

(39) ప్లుతయుగవిశ్రామము:— ప్లుతాక్షరములు వేరువేరు హల్లులైనను, స్వరమైత్రిఁగలిగినచో యతిగనిల్వఁజెల్లును.

ఉదా:— ఉ॥... వేరొకపేర్బుగొల్వ, నీవేగతి, కావవేరఘుపాతీ ! శరణాగత వ్రజపంజరా! ॥

(40) ప్రాసయతి:— ఒకపాదమునఁగల యతివర్ణద్వితీయాక్షరములు ప్రాసముగానుండఁజెల్లెనేని, దానికిఁబ్రాసయతియనఁబడును. ఈప్రాసయతి గీత, సీసములకును, లయవి

భూతి, లయవిహారిమొదలగు మాలికావృత్తములకును జెల్లును. తక్కినవానికిఁజెల్లదు.

ఉదా:—గీ॥ దనుకడించుపడనుమనసునాకు ॥రామా॥

ప్రాసయతు లనుకునప్పుడు ప్రథమమునఁబ్రాసపూర్వాక్షరము గురులఘువులం దేది యుండునో తర్వాతస్థానము లయందును నదియేయుండవలయును.

(41) ఆఖండయతి:— ఒకహల్లు పాదాదిని గాని, విశ్రేమస్థానమునఁ గానియుండి, రెండవహల్ తర్వాంత్యమునఁగల ఆదేహల్లుతోఁగూడనతిరువాతి యచ్చునకు నుతిఁగూర్చునచ్చునని కొందఱు లాక్షణికులభిప్రాయపడుచున్నారు. దీనినే ఆఖండయతియందురు. కాని యిదేయుండవలెనని సిద్ధాంతీకరించినచో యతులకు నింతకుముందు నిర్ణయించిన కొన్నికట్టుబాట్లకు భంగము గంభవించును. అది గాక శ్రుతికట్టువుఁగూడ నుండునని తిలంచెదను. మరియు యతిప్రాసనియమములు శ్రుతికి కుఱుమునిచ్చుటకేర్పరుపఁ బడియున్నవి. కావున నీయఖండయతి మానుటయే యుక్తము.

భాస్కరరామాయణాది గ్రంథముల(“ఉ॥...రాజవేమన్నగౌరంతి లేదు మణి ♦ మండన ముఖ్యములైన కానుకల్”॥రామా॥) నక్కడక్కడ ప్రయోగములు కానవచ్చుచున్నవి. కాని యామహాకవులు ప్రమాదవశమున వానిని బల్కియుండవచ్చునని తిలంచెదను.

వైదిచ్చిన “ఏ-మన్న” అనుదాని నుచ్చరించునప్పుడు “మ”అనుఅక్షరముతోనున్న “అ” అను దానినే యూహింపలకు చున్నాముగాని, మకారమున వత్తిపలుకుటలేదు. కావున నట్టియతియొప్పిన నున వలనపడదు.

యతిప్రాసనియమము లక్కర లేదను నీకాలమున నీతఁడు కొందఱుకవులునమ్మించినదానినిఁగూడ నీవిధముగ వలదనుచున్నాఁడని నన్నుఁ గొందఱు పెద్దలు నిరసింతురని నాకుఁ దోచకపోలేదు. కానియీకట్టుబాటులు ప్రస్తుతకాలమునకే కావునక నేనిట్లు జెప్పవలసివచ్చినది.

5వ ప్ర క రణ ము.

ప్రత్యయములు.

ఉ క్త, అత్యుక్త, మధ్యమ, ప్రతిష్ఠ, సుప్రతిష్ఠ, గాయత్రి ఊష్ణిత అనుష్టుపు, బృహతి, పజ్జి, త్రిష్టుపు, జగతి, అతిజగతి, శక్వరి, అతిశక్వరి, యప్తి, అత్యప్తి, ధృతి, అతిధృతి, కృతి, క్రక్వతి, ఆకృతి, వికృతి, సుకృతి, అభికృతి, ఉక్తృతి, ఇవి వరుసగా 1 మొదలు 26 ఛందములకు, బేళ్ళు. ఈ యిరువదియొండుఛందముల ౧౩౨౧ ౭౭౨౬ విధము లగుసమపాద వృత్తములు పుట్టినవి. వీని నెఱుంగుటకు వృత్తసంఖ్య, ప్రస్తార, లక్షక్రియ, అధ్య, నష్ట, ఉద్దిష్టములని ప్రత్యయము లారువిధములుగలవు.

అందు (1) వృత్తసంఖ్య, 26 ఛందములబుట్టు వృత్తములను ప్రతి పాద క్తుప్రకర్మములను నెఱింగించును. (2) ప్రస్తారంబు, తద్వృత్త గురు లఘుస్థానంబులఁ దెలుపును. (3) లక్షక్రియ ప్రతిఛందో గ్రధితవృత్తంబుల భేదంబులఁ దెలుపును. (4) అధ్యంబు, ప్రస్తారంబునకు నూచికయైయుండు. (5) నష్టంబువృత్తం బిన్నియనదని తెలిసినచోఁ దద్గురులఘుస్థితిం దెలుపును. (6) ఉద్దిష్టంబు వృత్తగురులఘువులఁదెలిపినచో నీఛందంబున నిన్నియన వృత్తమని తెలుపును.

(౧) వృత్తసంఖ్య:— (1) ఏఛందమునఁబుట్టిన వృత్తపాదములకన్ని యక్షరములుండును ?

ఎన్నవఛందమున నని యడుగుదురో యాఛందవృత్తముల కాఛందముయొక్క సంఖ్యయెంతో యన్నియక్షరములే యుండును.

ఉదా:— 1 వ ఛందవృత్తపాదమునకు 1 అక్షరము.

8 వ ఛందవృత్తపాదమునకు 8 అక్షరములు.

18 వ   "   "   18 "

(2) వైనఁదెల్పినప్రకారము ప్రథమఛందపాదవృత్తమున కొకయక్షర మేయుండవలయునుగాదా! కావున నీప్రథమఛందమునఁగల వృత్తము లేకాక్షర గణములవలననే యేర్పడవలయును. ఏకాక్షరగణములు 2 మాత్రమే (గు, ల). ఈ రెండుగణములచేత నేర్పడఁగలవృత్తములు రెండేయగు

ను. అనగా గురువుచేతనొకటి, లఘువుచేతనొకటి. కావునఁ బ్రథమఛంద మున రెండువృత్తములేపుట్టినవి.

ఇట్లే ద్వితీయఛందమున ద్వ్యక్షరగణములవలననే వృత్తములేర్పడ వలసియున్నవి. ఈ ద్వ్యక్షరగణములు నాలుగు. కావున నానాల్గువిధ ములగు గణములచేత 4 వృత్తములేపుట్టినవి.

వైప్రథమ, ద్వితీయఛందవృత్తములేర్పడిన విధముంబట్టిమాడగాఁప్రథ మఛందమున నెన్నివృత్తములు పుట్టెనో ద్వితీయఛందమునవానికి రెట్టింపు పుట్టినవికదా. ఇదేప్రకారము చూచిన ద్వితీయఛందమునకు ద్వ్యక్షరముగఁ ద్వితీయఛందమునకుం ద్వితీయఛందమునకు ద్వ్యక్షరముగఁ జతుర్థమునను, నటువై నెట్లయొక్కొక ఛందమునఁ బుట్టినవృత్తసంఖ్యకు నినుమడిగ దానిత ర్యాది ఛందమున వృత్తములు బుట్టుచున్నవని తెలిసికొనుము.

ఉదా:— 4 వ ఛందమున (8 × 2=) 16 వృత్తములు.

5 వ   "   (16 × 2=) 32   "

6 వ   "   (32 × 2=) 64   "

గమనింపు:— మరియొకవిధము:— అడిగినవృత్తసంఖ్యయెంతో అన్ని పర్యాయములు ప్రథమఛందపు వృత్తసంఖ్యయగు 2 ను 2 తో హెచ్చు చేయుచువచ్చినమొత్త మాయడిగిన వృత్తసంఖ్యయగును.

(౨) ప్రస్తారము:— ఆపుట్టినవృత్తములలో నేయేవృత్తమున కయేగణములుండును? అనగా గురులఘువు లేవరుసనుండును?

(a) ఎన్నవఛందములోని వృత్తములనడుగుదురో దానికిఁ బై 2 లో చెప్పినప్రకార మెన్ని వృత్తములుపుట్టునో మొదటతెలిసికొనుము.

ఉదా:— 4 వ ఛందమునకు 16 వృత్తములు.

(b) కావున, మొదటగురువు దానిక్రింద లఘువు నీప్రకారమొకదాని

క్రింద నొకటి 16 వరకు వ్రాయుము. ఉదా:- 4 వ ఛందమునకు 4 చాళ్ళు

(c) తరువాత, నాచాలునకు	1	○ ○ ○ ○
గుడిపక్కన మొదట 2 గురువులు	2	○ ○ ○ ○
దానిక్రింద 2 లఘువులచొప్పున నా	3	○ ○ ○ ○
16 వరకు వ్రాయుము. అనగా మొదట	4	○ ○ ○ ○
చాలులో వ్రాసిన సంఖ్య మేరకు రెట్టిం	5	○ ○ ○ ○
పుచొప్పున రెండవచాలున వ్రాయ	6	○ ○ ○ ○
వలెను	7	○ ○ ○ ○
(d) ఇదేవిధముగా నదియెన్నవ	8	○ ○ ○ ○
ఛందమో అన్ని (1 లోచూడుము)	9	○ ○ ○ ○
చాళ్ళు అగువరకు దేవిధమున గురు	10	○ ○ ○ ○
లఘువుల సంఖ్య రెట్టించుచు వ్రాయ	11	○ ○ ○ ○
వలెను. అనగా 3 వ చాలునకు	12	○ ○ ○ ○
4 గురువులు 4 లఘువులు, 4 వ చా	13	○ ○ ○ ○
లునకు 8 గురువులు 8 లఘువులు	14	○ ○ ○ ○
	15	○ ○ ○ ○
	16	○ ○ ○ ○

ఈవిధముగా వ్రాయగా నేర్పడిన చాళ్ళలో నెడమనుండి కుడికిరకు సగానుండిన గురులఘువులవరుసయే యానాల్గవఛందములోని 16 వృత్తముల కుండల యొకపాదముయొక్క గురులఘువులవరుస (గణములవరుస) యని యెఱుంగునది. ఇవిసమపాదవృత్తములగునక తక్కిన 3 పాదములకు నాగణములేయని గ్రహించునది.

(3) పద్యక్రమము:- ఇన్నవఛందమున, నిన్నవవృత్తమునకు, గణము (గురులఘువు) రెవ్వయనియడిగిన జెప్పెడివిధము.

(a) ఎన్నవ వృత్తమడుగుతో దానియొక్క సంఖ్యను మొదట వ్రాయుము.

తరువాత దానిని అర్థించుము.

(అర్థించబోవునది సరియైన క్షయనచో లఘువునుంచవలెను). ఆ అర్థించగావచ్చిన దానిని తిరిగియర్థించుము. (అర్థించబోవునది బేసిసంఖ్యయైనచో దానికి 1 కలిపి తరువాత దానిని అర్థించుము. (అలాగు 1 టిని కలిపినప్పుడెల్ల గురువును నిల్పవలెను.)

ఉదా:- 4 వ ఛందమున 12 వ

వృత్తమునకు గణము రెవ్వ ?
వృత్త సంఖ్య 12 కావున
12 ను అర్థించితే 6...
6   "   3...
3 + 1   "   2...
2   "   1...
ఉత్తరువు:- 1 1 1 1

ఈవిధముగా నదియెన్నవఛందమో అన్ని స్థానములేర్పడువరకు వర్థించవలెను. అలాగునర్థించుచు 1 మిగిలినప్పుడుగాని, యితర బేసిసంఖ్యకచ్చినప్పుడుగాని 1 ని కలిపి అర్థించవలెను. 1 యే మిగిలి యింక గొన్ని స్థానములు పూర్తికావలసినప్పుడు 1 ని చువముకోరినన్ని స్థానము లేర్పడువరకు, కలుపుచు వర్థించుచు బోవలయును.

(౪) ఉద్దిష్టము:- ఒకవృత్తపాదమునిచ్చి, యది యేఛందముయొక్క యెన్నవవృత్తయని యడిగినప్పుడు జెప్పెడివిధము.

(a) మొదట, నీవృత్త మెన్నవఛందములోనిదని తెలిసికొనుట ముఖ్యము. ఎట్లనగా నాపాదమున నెన్ని యక్షరములున్నవో అది అన్నవఛందములోనిదని మెఱిచిపెట్టుము. (మైన 9 లోచూడు).

ఉదా:- "వసుదేవసుతుఁ"॥

ఈవృత్తపాదమున 6 వర్ణములున్నవి. కాబట్టి యీవృత్తము 6 వ ఛందములోనిది.

(b). ఈవృత్త మాఛందమున నెన్నవ వృత్తమో యింక తెలిసికొనవలయును. అందుకు, ఇచ్చిన వృత్తపాదము నొకచో వ్రాసి, దాని క్రింద గ్రహముగ గురులఘువుల సంఖ్యల నాయానుక్షరములనుబట్టి వానిక్రింద వ్రాయుము. అంతట వానిక్రింద నెడమనుండి కుడివైపునకు నేకాక్షిగుణి తముగ (అనగా మొదటియక్షరముక్రింద 1; రెండవయక్షరముక్రింద మొదటి దానికి రెట్టింపు అనగా 2; 3 వ యక్షరముక్రింద రెండవదానికి రెట్టింపు అనగా 4; ఈవిధముగా రెట్టించుచు) అంతలన వ్రాయుము. అంతట నా వ్రాసినవానిలోని లఘువులక్రింది యంతలనుమాత్రము కూడి ఆ మొత్తమునకు 1 కి

లిపి నేరచ్చిన మొత్తపు సంఖ్యయే అడిగిన వృత్తసంఖ్యయని తెలియును.

ఉదా:—న ను క న ను క—ఇచ్చిన వృత్తపాదము

1 1 0 1 1 0—గురులఘువులు

0 1 0 0 0 3 2—ఏకాదశ్యగుణితము

0 + 1 + 0 + 0 + 0 = 22—లఘువులక్రింది సంఖ్యల

మొత్తము

0—కలుపు

మొత్తము... 22—ఇదియే వృత్తసంఖ్య.

గమనింపు:— ఇచ్చిన వృత్తపాదమున నన్నియు గురువులైనచో నది ప్రథమవృత్తమనియు, నన్నియు లఘువులైనచో నది చిరవృత్తమనియు తెలుగుము.

6వ ప్ర క ర ñ ము.

వృత్తములు.

పాదనియమముగలిగిన పద్యములన్నియు వృత్తము లనియు, జాతులనియు ద్వివిధము. నిసర్గగణములచేత వృత్తములును, ఉపగణములచేత జాతులు నేర్పడును. ఇందువృత్తములకు యతులుమాత్రము చెల్లును. ప్రాసయతులు చెల్లువు. ఇవి సమపాదవృత్తములుగాన నొక పాదమునకుఁ జెప్పినలక్షణమే తక్కిన కిపాదములకుని యెఱుంగవలెను. గ్రంథవిస్తరభీతిచే, బూర్వకపులు ముఖ్యముగా వాసియుండిన వృత్తములఁగొన్నింటిమాత్రమే యిటుఁ బేర్కొంటిని. ఇవిగాక విశేషముగఁ దెలిసి

కొన నెంచినచోఁ జనువరు లప్పకవీయముగఁ జూడవలయును. గ్రంథములఁగాని చూడనగును.

1 చంపకమాల:—న, జ, భ, జ, జ, జ, ర అను గణములు గలిగి, (పాదాదిమ యక్షరముగాక) పదియవ యక్షరమున యతి దాకును

ఉదా:— న, జ, భ, జ, జ, జ, రేఫల బెఱనంగు దశాయతిఁ జంపకంబిలన్॥

2 ఉత్పలమాల:—భ, ర, న, భ, భ, ర, వ యనుగణములు గలిగి 9 వ యక్షరమున యతిదాకును.

ఉదా:—ఉత్పలమాల రత్నయతిఁ నెప్పు భ, రల్, న, భ, భల్ రవంబులన్॥

గమనింపు:—ఉత్పలమాలపాదముయొక్క ప్రథమాక్షరమును రెండు లఘువులుగ మార్చినఁ జంపకమాలపాదమగును.

ఉదా:—ఉ॥ శ్రీగలభాగ్యశాలికడఁ జేరగవత్తురుతాదుదా॥

చ॥ సిరిగలభాగ్యశాలికడఁ జేరగవత్తురుతాదుదా॥

3 మత్తేభవిక్రీడితము:— స, భ, ర, న, మ, య, వ అను గణములుగలిగి 13 వ యక్షరమునకు యతిదాకును.

ఉదా:—యతిపద్మాడిట, సప్రసమ్యవములన్ నాకేశ! మత్తేభమా॥

4 శాదూలవిక్రీడితము:—మ, స, జ, స, త, త, గ అను గణములును, 12 వ యక్షరమున యతి గాంచును.

ఉదా:—శార్దూలల్, మసజల్ సతాగరిమవిశ్రాంతిఁ రవిరాఘవా॥

గమనింపు:— శార్దూలపాదాదిమ గురువును 2 లఘువులుగ మార్చిన

చో మత్తేభకూచమగును. ఉదా:— ౩॥ శ్రీలక్ష్మణైస్సలరాదు...॥

మ॥ సిరులక్ష్మణైస్సలరాదు...॥

5 మహాస్థగర:—స-త-త-న-స-ర-ర-గ యీగణములుగలిగి, యెనిమిదింట, నట్లుపై నేడింట యతులుదాకును.

ఉదా:—గజహాసీంద్రుల్ యతుల్ గాగ; సతతససరాగల్ మహాస్థగరొప్పా॥

6 స్థగర:—మ-ర-భ-న-య-య-య, ఈగణములుగలిగియేడింట, నట్లుపై నేడింట యతులుదాకును.

ఉదా:—భూమిన్ మర్భన్యయాలున్ మునిభువనయతుల్ బొల్పెడున్ స్థగరందున్॥

గమనింపు:—స్థగరపాదప్రథమాక్షరమును 2 లఘువులుగ మార్చినచో మహాస్థగరపాదమగును.

7 ధృవకోకిల:—న-భ-ర-స-జ-జ-గ యీగణములుగలిగి 11 వ యక్షరమునయతిదాకును.

ఉదా:— సరగళూలియతింక, నభ్రసజాగముల్ ధృవకోకిల॥

8 మత్తకోకిల:— ర-స-జ-జ-భ-ర ఈగణములును, 10 వ యక్షరమున యతి.

ఉదా:— మామనోహర ! రస్జజల్ భరమత్తకోకిల, దిగ్యతి॥

గమనింపు:—మత్తకోకిలపాద ప్రథమాక్షరమును రెండులఘువులుగ మార్చిన ధృవకోకిలపాదమగును.

9 సుగంధి:— 7 హాగణములును పైన నైకగురువునుగలిగి, 8 వ యక్షరమున యతి లుచును. ఈవృత్తగణములను ర,జ,ర,జ,ర యి య ౩ భాగి: కంచున.

ఉదా:—ఏను హమ్ముల్లుగము వఱ్ఱెన్నిది సుగంధికి॥

10 పంచచామరము:— జ, ర, జ, ర, జ, గ యీగణములు గలిగి 9 వ యక్షరమునకు యతిదాకును.

ఉదా:— జరల్ జరల్ జగంబు పంచచామరంబునన్ దగు॥

గమనింపు:— పంచచామరవృత్తపాదమునకు ముందొకలఘువును దీసి వేసినచో సుగంధివృత్తపాదమగును.

11 భుజంగప్రయాతము:— 4 యగణములుగలిగి, 7 వ యక్షరమున యతిదాకును.

ఉదా:—భుజంగప్రయాతాఖ్యముల్ నాల్గయా లంబుజాతో ! మునిశ్రాంతిః బొల్పింనుధాత్రి॥ (2)

12 మాతీని:—న, న, మ, య, య ఈగణములును 8 వ యక్షరముయతియు గలిగియుండును.

ఉదా:—ననమయయల శోడన్మాలినివృత్త మొప్పా॥

13 తరళ:— న-భ-ర-స-జ-జ-గ యీగణములును, 11 వ యక్షరముయతియు గలిగియుండును.

ఉదా:— తరళ నభ్రసజాగముల్ గను ధాత్రి రుద్ర విరామము॥

14 స్రగ్వణి:— ర-ర-ర-ర యీగణములును, 6 వ యక్షరమునయతియు గలిగియుండును.

ఉదా:— రాలునా, గ్గారు విశ్రాంతికి స్రగ్వణి॥

15 మందాక్రాంత:— మ-భ-న-త-త-గగ యీగణంబులుగలిగి, పదింట యతిదాకును.

ఉదా:— మృదాక్రాంతక విరతిపదిటకా మభృతా గాగణంబులన్ ||

16 మానిని:— 7 భగణములును నొక్క గురువునుగ లిగి, 12 వ యక్షరమునయతిదాకును.

ఉదా:— రాజలు సప్తభముల్ గము నర్కవిరామ మునెప్పెడు మానినికే ||

17 కవిరాజవిరాజితము:— ఒక నగణము, 6 జగణము లు, నొక్కవగణము గలిగి పాదాదినుండి 8, 14, 20 యీస్థా నముల యతులుదాకును.

ఉదా:— క్రమమున నొక్క నాకారము నారుజాకార ములుకవము గాంచి త్రివిక్రమ! కవిరాజవిరాజిత మొప్పు, విరామముమాటనురాజితెడి || (2)

గమనింపు:— కవిరాజవిరాజితపాదమున మొదటి రెండులఘువుల నొకగురువుగమర్చిన మానినీవృత్తమగును.

18 మంగళమహాశ్రీ:— భ-జ-స-న-భ-జ-స-న-గగ యీగణంబులును, పాదాదివర్ణమునుంచి 9, 17 యీస్థానము ల యతులును గలిగియుండును.

ఉదా:— త్వౌవర ! భజన్నభజ సప్తగలు మణ్య జలశ్రాంతలును మంగళమహాశ్రీ ||

గమనింపు:— లక్ష్యముగ నిచ్చినయన్ని పాదములయందును వీలైనవట్టు గణముల, యతుల నిరూపించి వ్రాసినది. భుజంగప్రయాతము, కవిరాజ విరాజితముదక్కరిక్కనవి యొక్కొక్కపాదమే అవిమాత్రము 2 పాద ములు. అందుకుగుర్తుగ లక్ష్యముల కుదిరి (2) అని గుర్తునడిపిని. ఇట్లే ముందుగూడ గమనింపవలెను. మంగళమహాశ్రీ, కవిరాజవిరాజితములకు మాత్రము యతిస్థానముల నిరూపించుటలొక బాదప్రథమాక్షరముతో గలిపి

సంఖ్యలఁ జెప్పితిని తక్కినవానికి పాదప్రథమాక్షరము విడిచి బెట్టినలెక్క సంఖ్యఁ జెలిపితిని.

7వ ప్రకరణము

మాలికావృత్తములు

పై 26 చందములంబుట్టిన వృత్తములుగాక మాలికా వృత్తములని కొన్ని వృత్తములుగలవు. అందు

(1) లయగ్రాహి:— దీనికి 7 భలములును, పైన గగ ముగలిగి, 8, 16, 24 అక్షరములకుఁ బ్రాసయతులుదాకును.

ఉదా:— నందనుత ! ఏడుభలంబందముగ నొక్కగగ

ముందగిలి, ప్రాసయతిఁనందును లయగ్రా ।

హింధరణి నెన్నిదిటఁనందుపయి నెన్నిదిట

నందు, నలు నెన్నిదిటఁనందముగ నెందు || (2)

(2) లయవిభాతి:— నలల, భలల, నలల, భలల, నలల భలల, నలల, గగములును, 9, 18, 27 అక్షరములఁ బ్రాస యతులు దాకును.

ఉదా:— నలల, భలలున్, నలల, భలలు, నలలంబు, భల

మలర నలలంబు, గగఁ మిల లయవిభాతి ||

(3) లయహరి:— దీనికి నగణములు 11 ను, సగణ మొక్కటియు, నొక్కగురువును గలిగి, 10, 20, 30 యక్షర ములకుఁ బ్రాసయతులు దాకును.

ఉదా:—నగణములు పగునొకడు సగణమును, గురువునిడ

మిగులు నలుబురుయతులు దగులు లయహారిక ||

(4) దండకము:— నగణ, సగణ, హగణ, తగణంబుల యందెద్దియైన మొదలనిల్చి ఆపైని నాగణములలో నెవ్వియైన (అంశముఖ్యముగ తగణమును) నిచ్చకువచ్చినన్ని కూర్చి తుదిని నొకగురువును గలుపవలయును. యతి, ప్రాస, అంత్యనియమములు దీనికి బనిలేదు.

ఉదా:— ముదమొంద ససహంబులందాదిగా నెండె, కాదేని యాదిక దకారంబుగా నెండె, యంతక దకారంబులెన్నేనియుంగూర్చి, గుర్వంతముం జేయఁగాదండకంబును ధాత్రింగవీంద్రుల్ ||

గమనింపు:— మఱికొన్ని మాలికావృత్తములుం గలవు. కాని వానిముఖ్యముగా మంత్ర గానపింపమని నిండుచేర్చొననయితి.

రివ ప్ర క రణ ము.

జా తు లు.

జాతులు, ఉపజాతులు అని జాతులుద్వివిధము.

1 జాతుల లక్షణము:— గురులఘువులలో నెయ్యది ప్రథమపాదాదిమ వర్ణముగ నుండునో అట్టిదానినే తక్కినపాదముల మొదల నిలుపవలయును. ఒకేజాతిగణముల నుపయోగించునపుడు ఆయాజాతియందుగల యేగణమునైన నుపయోగింపవచ్చును. జాతులకుఁ బ్రాసయతి చెల్లదు. ప్రతిపద్యమునఁ బ్రాసముండవలయును.

వీనిలోఁ గొన్ని సమపాదవృత్తములు, గొన్ని యసమపాదవృత్తములు గలవు. అందు

(A) సమపాదవృత్తములు:—

(1) ఉత్సాహము:— 7 సూర్యగణములును, నొకగురువునుగలిగి, 8 వ గణాదిమ వర్ణమున యతిదాకును.

ఉదా:— గ్రాహవైరిరక్ష ! సూర్యగణములేడు గుర్వన్తాహబంచమగణమునకుఁ దాకువిశ్రమంబిలక || 2.

(2) తరువోజ:— వరుసగా 3 ఇంద్రగణములును, 1 సూర్యగణము, తరువాత 3 ఇంద్రగణములును, 1 సూర్యగణము గలిగియుండును. 3, 5, 7 గణములకుయతులుదాకును.

ఉదా:— ఇంద్రత్రయం బొక్కయినుడంత ఘుగ్గురిందులు నొకసూర్యుడింపుఁ బెంపొందఁ

జంద్రచూడ ! యత్రిత్రశరసప్తకముల

సత్కవుల్ తరువోజజలగూర్చుచుండు || (2)

(3) ద్విపద:— వరుసగా 3 ఇంద్రగణములు పైన నొక సూర్యగణమును గలిగి, 3 వ గణాదిని యతిదాకును. రెండుచరణముల కొక్కొక ప్రాసముండవలయును. ఈవిధముగానిచ్చకువచ్చినన్ని పాదద్వయములగూర్చవచ్చును.

ఉదా:— సురపతుల్ మువ్వరు + సూర్యుఁడొక్కండు

విరమంబురెంటివై + వెలయును ద్విపద || (2)

(4) మంజరిద్విపద:— ఇదియన్నిటను పైద్విపదనుబోలియుండును. కాని దీనికిఁ బ్రాసనియమము మూత్రములేదు. దీని యొకపాదాంతముననుండు పదములోని కొంతభాగము దానితరువాతిపాదములోనికి రాకుండ ముఖ్యముగ గమనింప

నలయును. ఇది యొక విశేషనియమము.

ఉదా:—బాగొప్పమంజరిః ప్రాససమంబు
దక్కనన్నిటద్విపదకుఁబోలియుండు॥ (2)
— నపవిధ రగడలు —

(5) రగడలు:—ఇవిరెండురెండుపాదము లాద్యంతప్రాస
సయక్తములై యుండవలయును. ఇవికొమ్మిదివిధములు. వీని
నిఁ గూడ ద్విపదకువలె నిచ్చకువచ్చినన్ని పాదద్వయములు
గలుగఁ జెప్పవచ్చును. అందు

(a) వృషభగతి రగడ:— దీనికి నిరుపదియెనిమిది
మాత్రలుండవలెను. (లఘుపైకమాత్రగలది గురువురెండు
మాత్రలుగలది. కావున నట్టిమాత్ర లిరుపదియెనిమిది దనుట.)
15 వ మాత్రమొదట యతి యుండవలయును.

ఉదా:— ఇరువదెన్నిదిమాత్రలును బదియేనిటయతిగది
య వృషగతి॥

(b) హరిగతి:— గగ, నల, భ, స యీగణములలో
నే యెనిమిది టచేతనైననొప్పి, 5 వ గణాదిని యతిదాకును.

ఉదా:—గగ, నల, భ, స లందెన్నిదిగణములుగలిగి విరతి యై
దిటగను హరిగతి॥

(c) హరిణగతి:— 14 లఘువులుగలిగి, 8 వ లఘువు
నకు యతిదాకును.

ఉదా:—లలిఁబడునాల్గులఘువులు విరతి
యలరనవ్వుమిగుహరిణగతి ॥ (2)

(d) మధురగతి:—జగణముగాక తక్కిన నాలుగుమా
త్రలుగలగణములు నాలుగుగలిగి, యతి 3వ గణాదినిదాకును.

ఉదా:—నాలుగుమాత్రలునాటిన గణములు
నాలుగు, విరతిగఁగనన్ మూఁడిటఁజెలు
వారు, మధురగతిఁబరగ జగణములు
జేరఁగరాదనిచెప్పుదురాద్యలు ॥ (4)

(e) ద్వీరదగతి:—4 పంచలఘుగణములు గలిగి, 3 వ
గణాదిని యతిదాకును.

ఉదా:—కరిరత్న ! పంచలఘుగణచతుష్టయమునున్
విరమంబుమూఁడిటఁద్వీరదగతి ధరఁగనున్

(f) జయభద్ర:— 8 పంచలఘుగణములుగలిగి, 3, 5
గణములకు యతులు దాకును.

ఉదా:—కంజాత్మ ! పంచలఘుగణము లెన్నిది, విరతిఁ
గను మూట నేడింటఁగరము జయభద్రగతి॥

గమనింపు:— ద్వీరదగతిని రెట్టించిన జయభద్రమగును.

(g) హయప్రచారి:—4 సూర్యగణములుగలిగి, 3 వ
గణమునయతిదాకును.

ఉదా:—ఇనులునల్వురెలమి నెగడఁ
జను హయప్రచారిరగడ॥ (2)

(h) తురగవల్లనము:— 8 సూర్యగణములుగలిగి, 5 వ
గణాదిని యతిదాకును.

ఉదా:—ఇనగణాప్రకమునధరణి నెసఁగివిరతిపంచమమున
గనుముదంబుఁడ నీలకంఠ! తురగవల్లనమున॥ (2)

గమనింపు:— హయప్రచారమున రెట్టించిన తురగవల్లనమగును.

(i) విజయమంగళ:— 16 సూర్యగణములు గలిగి,
5, 9, 13 గణములకు యతులుదాకును.

ఉదా:—పదియునా రినగణములును, ♦ బుచ్చమమున, నవమి ధాత్రివర! త్రయోదశిని విరతులు బరగు విజయమంగళకును॥

గమనింపు:—తురగవల్లసమున రెట్టించినచో విజయమంగళయగును.

(B) అసమపాదవృత్తము:—

(6) కందము:—కందమునకు నల, గగ, భ, జ, స గణంబులు మాత్రమేవచ్చును. వీనిలో నెవ్వియేని యొకమూ టిచే మొదట యతిలేని యొకచిన్న పాదమును, దరువాత నైదు గణములచే నొక పెద్దపాదమును గూర్చవలయును. ఆ పెద్దపాద మున 3 వ గణము నలముగాని జగణముగాని మాత్రముండవల యును ; 4 వ గణాదిని యతిదాకును ; 5 వ గణము సగణము గాని, గగముగాని యుండవలయును. చిన్న పాదముల బేసియం గును, పెద్దపాదముల సరియందును జగణముగూర్చరాదు, అన గా 1, 2 పాదములరెంటి మొత్తము వరుస 8 గణములలో బేసిని జగణముపనికిరాదు. పై 1, 2 పాదములకుఁగల లక్షణమే వరుసగాఁ దక్కిన 3, 4 పాదములకుఁ గలిగియుండును.

ఉదా:—క॥ గగ, నల, భ, జ, సలనొకపద

మగుమూఁడిటఁ; నొకటయిదిట, నదిగను నల జల్
దగ మూటఁ, నంతయతి, తుది

గగ, సలు; నదుకదు జ బేసిఁగందముననొగి.

గమనింపు:—కందమున కగునది నాలుగుమాత్రలు. నాలుగేసిమాత్రలచొప్పన విభజించినఁ గందమునకు గణవిభజనమగును.

 ఇదిగాక మఱి యొకవిధములగుకందములు కలవు. కాని వానినిదరు మగఁబూర్వకవులు వాడమిని నిందుఁ బేర్చినవైతి.

9 వ ప్ర క రణ ము.

ఉపజాతులు

ఉపజాతుల లక్షణము:—ప్రథమపాదమున గురుపున్నం దక్కిన పాదములఁగూడ గురువేయుండవలె నను విధిలేదు. వీనికి యతులుగాని, ప్రాసయతులుగాని వాడవచ్చును.

(1) తేటగీతి:—ఇదిసమపాదములుగలది. ప్రతిపాద మునకు వరుసగా నొకసూర్యగణము, 2 ఇంద్రగణములు, తరు వాత 2 సూర్యగణములు గలిగి, నాల్గవగణాదిని యతిదాకును.

ఉదా:—తే॥గీ॥ ఇనుఁ డొకం డింద్రు లిద్దరు ♦ నిను లిరువురు
వరుసగాఁగూర్చి, యతి నాల్గవ గణమునకు
నదుకఁ దేటగీతిచరణమై తనర్పు
పుండరీకాక్ష ! దానవ ♦ శౌండశిక్ష॥

(2) ఆటవెలది:—దీనికిఁ గందమునకువలె 1, 3 పాద ములకును, 2, 4 పాదములకును లక్షణము లొకటిగనుండును. మొదటిపాదమునకు వరుసగా 3 సూర్యగణములును పైన 2 ఇంద్రగణములును, 2 వ పాదమునకు 5 సూర్యగణములును గలిగి ప్రతిపాదమునకు 4 వ గణాదిని యతిదాకును.

ఉదా:—ఆ॥వె॥ ఇనులుమువ్వుఁండులిద్దరు నొకపాద
మందు; నొకట సూర్యులైదుగురును
గూర్చగా సగంబుకొమరారు; రెట్టించి
సంతబూర్ణమగును ♦ నాటవెలది॥

(3) సీసము:—వరుసగా 6 ఇంద్రగణములపై 2 సూర్య గణములుగలిగి, ప్రథమతృతీయ గణములకును, బుచ్చమస

గణములకును, వేరువేరుగ యతులనదికినట్టి 4 పాదములను గూర్చి, తుదిని దేటగీతిగాని, ఆటవెలదిగాని చేర్చవలయును. ఉదా:—సీ! దివిజేసులార్వరు ♦ దిననాథులిర్వరు

గ్రమమునబ్రతిచరణముననుండి;
యాదిమ గణమునకరయదృష్టియగ
ణమునకు, నంత బంఠచమగణమున
కేడవగణమునకేర్పడవేర్వేర
యతి, ప్రాసయతుల నెయ్యదియైనన
గదియపాదంబులుకరిరక్ష! నాలుగు

గూర్పంగవలయును; నేర్పుకోడ
నాటవెలదియైనదేటగీతియైనన
వానితుదిని నడుకవలయు సీస
మనగ నదియయెప్పునంబుజదళనేత్ర!
మారజనక! శ్రీరఘాంకళత్ర! ||

గమనింపు:—సీసపాదములు (వెద్దవి) మాలికగాఁ గొన్నిఁటిఁగూర్చి, తుదిని గీతపద్యమునుజేర్చిన సీసమాలికయందును. ఇట్లేచంపకమాలాది వృత్తపాదములనుగూడఁ గొన్నిఁటిఁగూర్చి, మాలికయని పేరిడవచ్చును. తేటగీతిపాదముల మాలికగా వ్రాయునాచారము సవాతవాంధ్రగ్రంథములఁ గన్పట్టదు. కాని యాధునికకవులు విరివిగవాడుచున్నారు.

10వ ప్రకరణము.

గద్యము.

గద్యమన భవనమనఁబడును. భవనమునకుఁబోవనీతినిఁ బదములు ప్రాకృతముగనించినఁజాలును. దీనియందు యతిప్రాసాది నియతిలేదు. కావున నుదాహరణమునుజూప మానితిని. మనుచరిత్రాది గ్రంథములందుఁజూడవచ్చును.

ప్రబంధరచన

ప్రబంధమును రచించుటకుఁ బ్రారంభించునపుడు ప్రబంధనామమునకును, బ్రబంధపతి నామమునకును మొదలనుండు వర్ణములవలన నధూనగులకుఁజూచెడినీతిని సకలకూటములును జూచి తానాబలచంద్రబలసంపత్తిగలిగి, వివాహప్రశస్తలగ్నమునందుఁ గృత్రించనకు నాదిపద్యముఁ గూర్చవలయును. అప్పుడును, బ్రభుమాతృర ప్రభుమగణ శుభాశుభఫలముల నెఱిగిరచింపవలయును.

మహాప్రబంధమనియు, జాటుప్రబంధమనియుఁ బ్రబంధములు రెండువిధములు.

(1) మహాప్రబంధము:— దీనికిఁ బుర, ఋతు, ప్రయాణ, వనవిహార, వారికేళి, కన్యాంగసౌందర్యకథన, చంద్రోదయ, విప్రలంబ, ద్యూత, అన్భుతిరణ, సురాపానజవికార, సూర్యోదయ, వివాహ, గృహప్రవేశ, పుష్కోదయ, సాగర, శైల, మృగయా, వన, అరణ్య, మంత్ర, విజయ, మాన్యశ్రమ, దండయాత్ర, జారసంవాద, సంశ్లావతార, నాయకగుణవర్ణనము లనునిరువదియేడువర్ణనములలో నన్నియైన, నెక్కుఁజుభాగమైనఁజేర్చి, ఆశ్వాసములుగ నేర్పరచి, పతివంశావతారమును, వృత్తములనుప్రాసి, ఆశ్వాసాదియం చొకకందమును, నాశ్వాసాంతమునఁ జంపకమాలాది మొదటిపాల్గు వృత్తములలో నొకటియుఁ గందమొక్కటియు, నితరవృత్తములలో నొకటియుఁగా మూడు మహాప్రబంధములలో లిఖించి, గద్యము రచింపవలసినది.

